

Slutuppgift i Litterära perspektiv på sjukdom & död

Joakim Frögren

2024-05-08

Introduktion

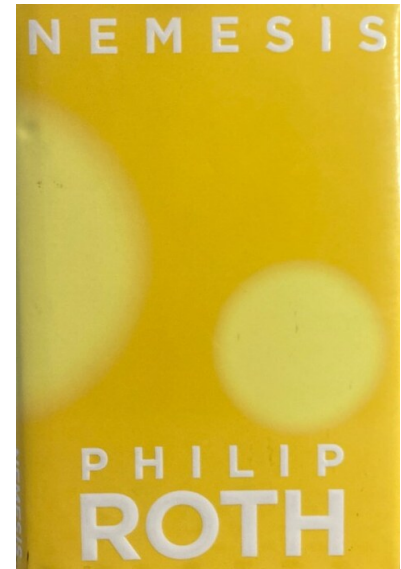
ETT TEMA SOM SAKNATS i kursens seminarieserie är litterära skildringar av epidemier.

Jag har därför valt att analysera *Nemesis*¹, Philip Roths sista roman som utspelar sig under polioepidemin i USA på 1940-talet. Det är en roman som belyser en rad frågor om rädslans mekanismer och vilka som bär ansvar för en epidemis spridning och konsekvenser. Här finns tydliga paralleller till den pandemi som världen nyligen genomlevt.

Fokus för analysen är hur två av romanens centralgestalter förhåller sig till den poliosjukdom som drabbar dem båda och vad deras förhållningssätt kan sägas representera eller annorlunda uttryckt vad Roth i gestaltandet av dessa två människoöden avser förmedla. För att den som inte har läst *Nemesis* lättare ska kunna följa analysen har jag valt att först ge en kort sammanfattning av romanens handling.

Kort sammanfattning av romanens handling

BUCKY CANTOR ARBETAR när vi möter honom i romanens första del, sommaren 1944, som instruktör vid en idrottsplats i staden Newarks sydvästra judiska del Weequahic, en stadsdel där polioepidemin denna sommar kommer att slå extra hårt. Detta sker i en tid då man inte vet hur smittan sprids och då vaccin saknas. Medan tidningarna räknar de döda tar föräldrarna - i den mån de har resurser - sina barn ut ur staden till sommarläger på behörigt avstånd. De barn som stannar kvar är hänvisade till den gemensamma idrottsplatsen och de organiserade aktiviteter som där står till buds. Snart faller alltfler av barnen där offer för polion och invalidiseras eller dör till följd av sjukdomen. I takt med att beskeden om deras frånfalle kommer få vi följa Bucky Cantor och hans agerande, som på det yttre planet präglas av påfallande lugn och korrekthet när han ställs inför begravningarna, föräldrarnas smärta och barnens frågor. Men inom honom sker samtidigt en inre revolt, som med tiden ska få stora konsekvenser.

¹ Roth, Philip (2010). *Nemesis*. London: Jonathan Cape. 280 sidor.

Till saken hör att Bucky Cantor - vars mor dog i barnsäng och vars far aldrig funnits där - av sin råbarkade morfar fostrats till en övertygelse om att man genom rättrådighet och idogt arbete kan åstadkomma i princip vad som helst. Hängiven träning har också förvandlat honom, en föräldralös kille, från liten och spenslig till en extraordinär atlet. Men hans nedsatta syn har samtidigt diskvalificerat honom för en hjälteroll i det pågående andra världskriget och således bär han redan i bokens inledning på en skam för sitt tillkortakommande och för att han inte är där han egentligen borde vara, där han är skapt för att vara.

Plötsligt, inför vädjanden från sin fästmö, bestämmer sig Bucky Cantor för att lämna Newark och idrottsplatsen och ansluta till henne på ett lantligt beläget sommarläger där hon är idrottsinstruktör, och där går man in i romanens andra del. Bucky Cantor anländer till det här lägret som är en paradisisk miljö omgiven av berg och sjöar. Han förenas med sin fästmö Marcia, men i hans inre växer samtidigt skulden: över att ha lämnat Newark och idrottsplatsen, övergivit sin mormor, och över att befinna sig i den här paradisiska miljön medan några av hans vänner med livet som insats kämpar på fronten i Europa och i Stilla havet. Så plötsligt insjuknar ett av barnen på lägret i polio. Ondskan har tagit sig in i paradiset. Bucky Cantor rusar till den tillresta doktorn med en förfrågan om att följa med honom och låta testa sig och få reda på om det är han som är smittbärare. Det är med denna begäran som den andra delen av boken avslutas.

Den tredje och avslutande delen äger rum i en tid långt efteråt. Här synliggörs också berättaren som dittills varit osynlig. Han heter Arnie Mesnikoff och visar sig vara ett av barnen från idrottsplatsen i Newark. Arnie Mesnikoff hyste som barn en stark beundran för Bucky Cantor men när han nu finner honom av en slump drygt 25 år senare är det en helt annan person han möter. Det framkommer att Bucky Cantor de facto var poliosmittad då han lät sig testas, något som gjort honom delvis förlamad och fått honom att förlora sin en gång så atletiska kropp. Men framför allt framkommer det hur polion och den skuld han tagit på sig har ätit sig in i hans psyke. En skuld som fått honom att förskjuta sin fästmö Marcia, liksom arbetet som idrottsinstruktör. Romanens tredje del utgörs av en sorts filosofisk dialog mellan Bucky Cantor och Arnie Mesnikoff där frågor om ansvar, döden och epidemins egentliga innebörd avhandlas.

Analysdel

UTIFRÅN BUCKY CANTORS SYNSÄTT ter sig polioepidemin som ett absolut oförståeligt fenomen, något ont som riktar sig emot alla och

i synnerhet mot de mest oskyldiga: livsbejakande barn som älskas av sin omgivning. Eftersom livsfilosofin han har fostrats i säger att allt går att förklara och någon alltid måste bära ansvaret, placerar han först Gud på de anklagades bänk - en gud som han beskriver som "a sick fuck and an evil genius" (s. 265) och så småningom också sig själv (s. 265):

That the polio epidemic among the children of the Weequahic section and the children of Camp Indian Hill was a tragedy, he could not accept. He has to convert tragedy into guilt. He has to find a necessity for what happens. There is an epidemic and he needs reason for it. He has to ask why. Why? Why? That it is pointless, contingent, preposterous, and tragic will not satisfy him. That it is a proliferating virus will not satisfy him. Instead he looks desperately for a deeper cause, this martyr, this maniac of the why, and finds the why either in God or in himself or, mystically, mysteriously, in their dreadful joining together as the sole destroyer.

När Bucky Cantor söker efter svar sluter han sig inåt, mot sig själv och sin egen gudstro, snarare än att med öppenhet och nyfikenhet rikta sina frågor till en expertis, eller söka tröst hos sina närmaste. Drygt 25 år senare är den forne instruktören blott en skugga av sitt forna jag, isolerad och ensam, inte främst utifrån sitt fysiska handikapp, utan snarare som en konsekvens av sin envetet självpåtaga skuld och dess konsekvenser.

I mötet med Arnie Mesnikoff, öppnar sig så den alternativa levnadshistorien såsom den hade kunnat te sig för Bucky Cantor. Trots att Arnie Mesnikoff även han har en kropp märkt av polio och genomlidit mörka perioder av självtvivel, framkommer att han i dag har ett ganska lyckligt liv. Sedan arton år lever han med en kvinna som stöttat honom genom åren och med vilken han har barn. Han har utbildat sig vid en arkitekt högskola och startat eget företag tillsammans med en mekaniker som även han haft polio under barndomen. Tillsammans har de specialiserat sig på tillgänglighetsåtgärder och hjälpmedel för att göra byggnader mer fysiskt tillgängliga. Sin relativa lycka menar han bottnar i en kombination av inre styrka och lyckliga omständigheter. När han i dag ser tillbaka på sitt liv gör han det med följande reflektion (s. 269):

[S]lowly polio ceased to be the only drama, and I got weaned away from railing at my fate. I learned that back there in Weequahic in 1944 I'd lived through a summerlong social tragedy that didn't have to be a lifelong personal tragedy too.

Till skillnad från Bucky Cantor accepterar Arnie Mesnikoff att vi människor i viss mån är offer för olika omständigheter och ibland olyckliga sådana. En av lärdomarna från romanen och protagonisten Bucky Cantors öde är att ett plikttyngt och enträget arbete inte

nödvändigtvis leder till uppnådda mål utan att omständigheter och tragedier kan göra att vem som helst tappar fotfästet. Och att vägen tillbaka knappast är möjlig genom isolering utan möjliggörs först när man erkänner sina tillkortakommanden, sträcker ut en hand och är villig att ta emot andra människors stöttning och omsorg.

En person som i litterär form skildrat hur hon efter en tragedi förmått resa sig är författaren Joan Didion. I sin självbiografi *Ett år av magiskt tänkande*² beskriver hon sorgearbetet efter att maken plötsligt gått bort i en hjärtinfarkt. Till skillnad från Bucky Cantor sluter hon sig inte inåt utan söker förståelse för vad som hänt hos läkare och i den medicinska litteraturen. Hon omger sig med familj och vänner som stöttar henne och hon ägnar tid åt att finna tröst i läsandet av litteratur och i sitt eget skrivande. Det är på det sättet som hon beskriver att hon lyckas ta sig vidare från den tragedi som drabbat henne.

När polion drabbar Arnie Mesnikoff och Bucky Cantor medför det för bådas del en livskris. I sina respektive försök att acceptera att deras kroppars funktionförmåga begränsats lyckas Arnie Mesnikoff så småningom inrätta sin tillvaro efter de nya förutsättningarna. Bucky Cantor däremot betraktar sin kroppsliga dysfunktion som ett sådant misslyckande att han närmast vill undvara världen den. Han väljer därför att kapa så gott som alla sociala band och att isolera sig.

Enligt den franske filosofen Merleau-Ponty³ har våra kroppar en inneboende tvetydighet som består i skillnaden mellan den biologiska och den levda kroppen där den biologiska är den fysiska eller materiella kroppen, medan den levda kroppen utgör förstapersonsupplevelsen av den biologiska kroppen.

Carel⁴ har i sin vidareutveckling av Merleau-Pontys tankar använt metaforen att kroppen fungerar som en penna när vi skriver, att den är ett form av medium för vår intention. Men när bläcket tar slut, eller bilen inte startar, hamnar detta medium i förgrunden för vår uppmärksamhet. Till skillnad från en trasig penna kan vi dock inte avvara våra kroppar, skriver hon, och det är just eftersom våra kroppar inte kan degraderas till blott verktyg för vår intention som deras dysfunktion är så intimt kopplade till vårt välmående. Vårt varande är så att säga kroppsligt förkaplat och sjukdom utgör därmed ett abrupt och våldsamt avslöjande av hur intimt kopplad vår kropp är med vår existens.

Att Bucky Cantor väljer att isolera sig bottnar förmodligen i att hans identitet - liksom hans ideal - är så intimt förknippad med den kroppsliga förmågan hos den exceptionella atlet han en gång varit, att han inte länge vet vem han är eller ska vara när kroppen, som han upplever det, sviker honom. Mot slutet av romanen lägger Philip Roth följande reflektion i Arnie Mesnikoffs mun (s. 273):

The guilt in someone like Bucky may seem absurd but, in fact, is un-

² Didion, Joan (2007). *Ett år av magiskt tänkande*. Stockholm: Atlas. 254 sidor.

³ Merleau-Ponty, Maurice [1945] (2023). *Varseblivningens fenomenologi*. Jim Jakobsson (övers.). Göteborg: Daidalos. 600 sidor.

⁴ Carel, Havi (2018). *Illness: The cry of the flesh*. London: Routledge. 226 sidor.

avoidable. Such a person is condemned. Nothing he does matches the ideal in him. He never knows where his responsibility ends.

Att inte veta var ens ansvar slutar, utan i sin jakt på att skydda den man älskar gå för långt, är en tematik som också återfinns i Sara Gordans roman *Natten*⁵. Här får vi följa en orolig mammas febrila sökande efter en tonårsdotter med diabetes som är ute om nätterna och inte sköter om sin sjukdom ordentligt. I sin desperation över att ha kontroll över vart dottern befinner sig, placerar mamman henne till slut på behandlingshem långt bort i en enslig miljö fjärran från dotterns sociala sammanhang i staden. Men det är här man som läsare inser att den oro mamman känner nog inte är befogad. Att hon i sin desperation efter att komma närmare dottern snarare har skjutit henne längre ifrån sig. I samtal med en terapeut inser mamman själv sitt felaktiga beteende (s. 170-171):

[Terapeuten] säger, att komma hem på kvällen måste vara lockande. Hundra sms med texten "var är du" är inte lockande, skicka bara ett där det står "jag sätter på te nu, vill du ha?" Det måste vara på riktigt, det ska finnas te och någonting gott när hon kommer. Om någonting blir fel: ta på dig allt, varje dag är en ny chans att göra rätt.

⁵ Gordans, Sara (2022). *Natten*. Stockholm: Bonniers. 176 sidor.

Avslutning

DET SOM FRAMKOMMER I NÄRLÄSNINGEN av Nemesis och de andra texterna är att i mötet med sjukdom och död är förmågan till rätt avstånd centralt. Det som i stor utsträckning orsakar Bucky Cantors olycka är att han inte förmår hålla saker på rätt avstånd. Kroppsligen förmår han inte finna sig tillrätta i sin funktionshindrede kropp eftersom den avviker för mycket från hans egna ideal och den han en gång varit. Ansvarsmässigt tar han på sig alltför mycket och placerar sig själv i en alltför central roll vilket tynger ner honom. Socialt placerar han sig själv däremot alltför långt borta och genom att kapa banden till de som skulle kunna finnas där för honom förstärks hans olycka.

Mamman i Sara Gordans *Natten* förmår inte heller under lång tid att hålla rätt avstånd till sin dotter och som en konsekvens fjärrar sig dottern ifrån henne. Först när hon med en terapeuts hjälp får betrakta situationen ur dotterns perspektiv lär hon sig så småningom att navigera rätt i förhållande till dottern. Joan Didion förmår däremot trots den tragedi hon genomlevt att ha ett sunt avstånd till saker och ting, såväl när det gäller att begripliggöra för sig själv vad som hänt, som i relation till sin familj och de vänner hon söker stöd och förtröstan hos.

Att närläsa och analysera litterära texter är också på sätt och vis att öva sig i att finna rätt avstånd, mellan den enskilda texten, annan litteratur och världen i stort. Det är också en övning som ger belöning

eftersom forskning inom området narrativ medicin har visat att man genom att träna sig i att representera det man varseblir på detta sätt, övar upp sin förmåga till att på ett mer uppmärksamt och empatiskt sätt knyta an till andra människor i mellanmänskliga möten⁶. Och för att citera terapeuten i Sara Gordans roman: "Om någonting blir fel: ta på dig allt, varje dag är en ny chans att göra rätt".

⁶ Charon, R., Hermann, N., & Devlin, M. J. (2016). Close reading and creative writing in clinical education: teaching attention, representation, and affiliation. *Academic Medicine*, 91(3), 345-350.